

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Актуальні питання прикладної юридичної психології»

обов'язкових компонент

освітньо-наукової програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

053 Психологія (Юридична психологія)

Тема № 8. *Психологія судової діяльності. Судово-психологічна експертиза*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29 .08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології
та психології Протокол від 15.08.2023 № 8

Розробник:

доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Філоненко В.М.

Рецензенти:

1. доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.
2. доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції № 8

1. Психологія судової діяльності:
 - 1.1. Психологія судді;
 - 1.2. Психологічні особливості судового процесу;
 - 1.3. Психологія прийняття рішення судом;
 - 1.4. Психологія особи підсудного.
2. Психологія судових дій:
 - 2.1. Психологічні основи судового допиту Перехресний допит;
 - 2.2. Психологічні основи очної ставки у суді;
 - 2.3. Психологічні основи судового огляду.
3. Судово-психологічна експертиза

Література:

Основна

1. Мухіна Г. В. Юридична психологія : навчально-методичний посібник / за заг. ред. В. М. Бесчастного. Київ : ВД «Дакор», 2019. 236 с.
[https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/616103/mod_resource/content/1/Jur_ydychna%20Psyhologija%20\(1\).pdf](https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/616103/mod_resource/content/1/Jur_ydychna%20Psyhologija%20(1).pdf)
2. Маркіна Л.Л. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 91 с.
<https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0930/1.1.pdf>
3. Шинкаренко І.О. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 174 с.
https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/yp_23_11.1.pdf
4. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50_1-uridichna_psihologiya-Bocheluk.pdf

5. Берестенко О.Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с. ел.ресурс.
<https://dspace.lgpu.org/xmlui/bitstream/handle/123456789/507/3Np3.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
6. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князєв, та ін.; передм. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 242 с.
http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2500/Administratyvna%20diialnist%20politsii%20u%20pytanniakh%20ta%20vidpovidiakh_navchalnyi%20posibnyk_2017.pdf?sequence=2&isAllowed=y
7. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навчальний посібник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В.К. Грищука. Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 328 с.
http://www.college-business.dp.ua/docs/other_information_237.pdf

Допоміжна

1. Ніколаєнко С.І, Ніколаєнко С.О. Юридична психологія : навчально-методичний посібник щодо самостійного вивчення дисципліни. Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України” : Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2014. 145 с.
https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/50590/6/Nikolaienko_Yurydychna_psykholohiia.pdf;jsessionid=9DB9E95DD193EBBE54CC44D0871BAC91.
2. Берестенко О. Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посіб. для студ. ден. та заоч. форм навчання всіх спец. гуманіт. профілю / Держ. закл. „Луган. нац. унт імені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с.
https://elearn.nubip.edu.ua/pluginfile.php/639007/mod_resource/content/0/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%D0%93.%20%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D

[1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf.](#)

Столяренко О. Б. Психологія особистості : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

<https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Psykholohia-osobystosti.-Stoliarenko-O.-B..pdf>.

4. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред. В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.
<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5870>

5. Бочаріна Н.О. Психологія особистості : навчальний посібник. Переяслав-Хмельницький, 2014. – 188 с.

<http://ephsheir.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/1068/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%91%D0%BE%D1%87%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Інтернет ресурси

1.URL:http://megalib.com.ua/book/124_Profesiino_psihologichna_pidgotovka_praциvnikiv_slidchih_pidrozdiliv.html

Текст лекції

1. Психологія судової діяльності.

1.1. Психологія судді.

Відповідно до Конституції України правосуддя здійснюють **професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні. Суддя - посадова особа відповідного суду, носій судової влади.**

Це та особа, яка уповноважена виносити судові рішення від імені держави. З цим пов'язані її підкорення тільки закону, заборона впливу на неї в будь-який спосіб.

Професія судді є найбільш складною серед юридичних професій.

Розкриваючи психологію судді, слід зазначити, що однією з головних характеристик особистості судді є його професійна спрямованість. Під професійною спрямованістю розуміється сукупність моральних, інтелектуальних, характерологічних і психофізіологічних якостей особистості. **Професійна спрямованість судді містить у собі такі елементи:**

- 1) усвідомлення свого професійного обов'язку;
- 2) рівень професійної правосвідомості;
- 3) творчий підхід до здійснення суддівських функцій;
- 4) нетерпимість до порушення вимог законності.

Неприпустимо виникнення в судді такого психологічного феномена, як **упереджене ставлення до підсудного або потерпілого.**

Уміння керувати своїми почуттями, виявляти витримку, самовладання - ці якості також необхідні судді. Відомо, що судова діяльність завжди пов'язана з емоціями, причому частіше всього - негативними, бо злочин і сам злочинець викликають у людини почуття обурення, презирства. **Проте суддя, внутрішньо переживаючи факти і події, не повинен при їхньому сприйнятті виявляти свої емоції зовні.** Його **неупереджена поведінка** може сприяти встановленню об'єктивної істини щодо кримінальної справи. Крім того, подібна поведінка судді забезпечує виховний вплив судового розгляду.

Специфічність діяльності судді вимагає від нього вияву таких **вольових якостей, як рішучість, впевненість, самостійність, сміливість.**

Розгляд кримінальної справи вимагає від судді і певних психофізіологічних якостей. Це - висока працездатність, швидкість орієнтування в ситуації, емоційна стабільність, розвинені властивості уваги (стійкість, розподіл і переключення уваги) та ін.

Суддя є головним організатором спілкування в ході судового процесу, чий **комунікативні навички й уміння** багато в чому визначають його ефективність. **Витримка судді, його толерантність, спокій, а також необхідна вимогливість як особи, наділеної владою, є дуже істотними і необхідними його особи-**

стими властивостями. Аналізуючи комунікативні якості судді, необхідно відзначити і його вміння активно впливати на підсудних, потерпілих, свідків, які дають помилкові показання.

Суддя має характеризуватися високими моральними параметрами, прагненням до справедливості.

Судити потрібно справедливо, з урахуванням усіх обставин справи. Суддя має бути об'єктивним.

Суддю вирізняє висока культура мови. За допомогою мови суддя здійснює комунікативну функцію, регулює спілкування різних осіб, справляє у допустимих формах психологічний вплив.

1.2. Психологічні особливості судового процесу.

Основна і виняткова функція суду - вирішення справи по суті. Суд здійснює правосуддя у формі розгляду і вирішення кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних та деяких інших категорій справ у встановленому законом процесуальному порядку. Судовий розгляд складається з п'яти частин: 1) підготовчої; 2) судового слідства; 3) судових дебатів; 4) останнього слова підсудного; 5) постанови вироку.

До загальних правил судового розгляду відносяться: безпосередність, усність і безперервність судового розгляду, керівна роль головуєчого в суді, рівність прав учасників судового розгляду та ін.

Психологічні особливості процесуальної діяльності суду пов'язані з такими обставинами:

- 1) чітким порядком розгляду справ у суді (точна правова регламентація процедури);
- 2) стадійністю здійснення діяльності (процес проходить декілька точно визначених етапів);
- 3) активністю різних учасників процесу (прокурора, захисника, цивільного позивача, цивільного відповідача та ін.);
- 4) зовнішніми умовами, в яких відправляється правосуддя (зал судового засідання, технічне оснащення процесу, наявність атрибутики тощо).

Судді при відправленні правосуддя незалежні і підкоряються тільки **закону**. **Судова діяльність характеризується певною послідовністю, стадійністю**. Судовий процес складається зі стадій, що змінюють одна одну. На кожній стадії виносяться процесуальні рішення. **Стадійність** є суттєвою особливістю психологічної структури судової діяльності. Судова діяльність розвивається у певній, суворо регламентуємою процесуальним законом послідовності, яка створює відповідні стадії розвитку загальної судової діяльності, що покликане забезпечити найбільш доцільні умови дослідження доказів, сприяти встановленню істини та здійсненню правосуддя. **Наявність стадій, чітке розходження завдань, умов діяльності на кожній стадії** - усе це створює найбільш оптимальні психологічні передумови для правильного і повного здійснення правосуддя судом.

Так, **центральною стадією кримінального процесу є стадія судового розгляду**. У плані психології важливе значення має така частина судового розгляду, як **судове слідство**, в якій суд за участю підсудного, захисника, потерпілого та обвинувача безпосередньо досліджує докази, зібрані на стадії досудового слідства і пред'явлені суду учасниками судового розгляду або повідомлені самим судом. За існуючою в Україні процедурою **суд не тільки «зважає» наявні докази і ухвалює відповідне рішення, а й виконує деякі функції збирання доказів**.

Психологія розгляду кримінальної справи в суді досліджує закономірності, пов'язані з психічною діяльністю всіх осіб, які беруть участь у розгляді справи (прокурор, захисник та інш.), а також виховний вплив судового процесу і вироку на підсудного та інших осіб, роль громадської думки як фактора, що впливає на судовий процес.

Психологія взаємостосунків учасників судового розгляду передбачає поділ процесуальних функцій, змагальність сторін.

Судова трибуна - засіб виховання громадян. Виховний вплив адресується не тільки підсудному, а й іншим особам (має загальну і часткову превенцію).

У психологічному аспекті важливе значення мають зовнішні умови, в яких відправляється правосуддя.

1.3. Психологія прийняття рішення судом

У психології прийняття рішення розглядається як вольовий акт формування дії, спрямованої на досягнення мети. **Процес прийняття рішення** – це складне психологічне явище, пов'язане зі сприйняттям інформації на вході, її обробленням особою (куди включається проведення аналогій та співставлень з вже відомими інформативними даними та попередніми прийнятими рішеннями) та складенням своєї власної думки про отриману інформацію у вигляді рішення на виході. **Особа судді**, як найважливіший елемент прийняття рішення, є надзвичайно складною, оскільки саме суддя має здійснювати його прийняття самостійно, об'єктивно та, що в даному випадку є основним, безпосередньо. **Психологічні якості судді досить різноманітні.** Дуже важливо, щоб суддя втілював у собі найкращі людські риси, викликаючи повагу і почуття впевненості у недоторканості своїх прав у всіх людей, які так чи інакше потрапили у судову орбіту. Одна з найважливіших якостей при цьому – високе відчуття відповідальності за свою діяльність і загострене почуття справедливості, відсутність яких протирічить самій суті правосуддя і може не лише обмежити права та законні інтереси учасників провадження, а і спричинити інші серйозні негативні наслідки.

Специфіка правосвідомості суддів полягає в такому: 1) правосвідомість суддів характеризується цілеспрямованістю, прагненням установити об'єктивну істину; 2) пов'язана з усвідомленням права та обов'язку ухвалювати і обґрунтовувати рішення у справі; 3) ґрунтується на впевненості у своїй незалежності і самостійності; 4) виходить з необхідності брати на себе всю повноту відповідальності за законність, обґрунтованість і справедливість кожного зі складових вироку рішень і усього вироку в цілому.

При прийнятті рішення суддею повинні бути виключені сторонні, сугестивні впливи. **Тому суддям законодавчо забороняється вступати в будь-які стосунки на цій стадії.**

Особистість судді і моральні основи прийняття суддівського рішення необхідно розглядати через призму дослідження психологічних і соціальних якостей особистості судді і їх вплив на формування суддівського переконання.

Існують певні психологічні особливості при прийнятті рішень складом суду під час колегіального обговорення. Тут слід пам'ятати про такі психологічні явища, як конформізм і сугестія.

1.4. Психологія особи підсудного

Підсудний - важливий учасник судового розгляду; особа, яку судять. Вчинення підсудним злочину - це версія обвинувачення. Тут доцільно нагадати про презумпцію невинуватості.

Поведінка підсудного у суді зумовлена його індивідуально-психологічними особливостями, ставленням до пред'явленого обвинувачення, оцінкою власних дій(протиправних, аморальних, правомірних).

Важливе значення у плані поведінки мають минулий соціальний досвід, перебування у слідчому ізоляторі, наявність судимостей тощо. **Поведінка підсудного на суді пов'язана з позицією, що обирається ним.** Обрання позиції зумовлене безліччю чинників, серед яких важливе значення мають: 1) правосвідомість підсудного; 2) вплив умов життя і виховання; 3) ступінь доведеності вини; 4) реальність покарання за вчинене діяння.

Психічна діяльність підсудного залежить від його процесуальної ролі у суді, заінтересованості у результатах справи.

У процесі судового слідства **типовими позиціями підсудного є:**

- 1) відмова від спілкувань(відмова від давання показань);
- 2) зміна позиції, якої підсудний додержувався раніше на досудовому слідстві(заяви про те, що до нього застосовувалися методи недозволеного впливу, показання одержано під примусом);
- 3) стабільне заперечення вини;
- 4) визнання вини і каяття у вчиненому злочині (визнання вини може характеризуватися і самообмовою з різних мотивів).

Інтереси підсудного диктують необхідність активно здійснювати своє право на захист.

Суду слід ураховувати те, що підсудний перебуває у певному психічному стані. Найчастіше йдеться про такі стани:

- 1) **фрустрація**, коли підсудний не бачить виходу із ситуації, що склалася, у нього наявні труднощі, перешкоди, що виникли на шляху до досягнення мети (об'єктивні чи такі, що сприймаються суб'єктивно);
- 2) страх як емоція, що виникає у підсудного при загрозі його існуванню, зміні життєдіяльності, покаранню (джерело небезпеки може бути дійсним чи уявним). У підсудного можуть виявлятися різні види страху (тривога, страх, переляк, фобії, жах тощо);
- 3) стрес у підсудного виникає у відповідь на різні екстремальні впливи.

Виникнення у підсудного психічних станів пов'язане зі ступенем впливу на нього у суді, рівнем його толерантності (стійкістю до реагування на який-небудь несприятливий чинник).

2. Психологія судових дій.

2.1. Психологічні основи судового допиту. Перехресний допит.

Найбільш поширеною процесуальною дією під час судового слідства є допит. **Допит у суді - це складний процес спілкування між особами, які беруть у ньому участь.** Таке спілкування здійснюється гласно, відкрито. **У психологічному плані допит є інформаційно-психологічним спілкуванням осіб - це процес обміну інформацією, процес взаємодії, взаємо сприйняття учасників.**

Допит у суді має певні особливості. Як такі можуть бути названі:

- 1) розширене коло учасників судового допиту; 2) ускладнений інформаційний обмін між учасниками допиту; 3) особлива роль судді як регулятора інформаційного обміну; 4) повторюваність показань, що повідомляються (повторне відтворення); 5) змагальний характер судового допиту; 6) складність рефлексивного управління учасниками судового допиту; 7) гласність, відкритість; допит веде не одна особа, а декілька учасників процесу; 8) ті, що допитують, як

правило, попередньо ознайомилися з раніше даними на досудовому слідстві показаннями.

Допит у суді складається з двох основних частин: 1) вільної розповіді допитуваного; 2) відповідей допитуваного на запитання суддів (судді), обвинувача, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їхніх представників, захисника, підсудного. **Такий порядок є оптимальним.**

Запитання допитуваному мають бути короткими і конкретними. Завдання судді - аналізувати всі запитання учасників судового розгляду, виявляти та усувати певні типи запитань(заборонені запитання). У цьому виявляється регулятивна функція судді у тактиці судового допиту.

Складним видом судового допиту є перехресний допит, який невідомий досудовому слідству. Перехресний допит - це специфічний вид судового допиту. У судовому засіданні правом ставити запитання допитуваним наділені **судді, прокурор, захисники, експерти, цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники, а також підсудний і потерпілі**. Допит є перехресним тільки тоді, коли до нього включаються рівноправні учасники кримінально-процесуальної діяльності.

Перехресному допиту можуть бути піддані всі учасники процесу (підсудні, свідки, потерпілі, цивільні позивачі і цивільні відповідачі, а також експерти), що допитуються у судовому засіданні. **Такий допит справляє сильний вплив на психіку допитуваного.**

Слід зазначити, що перехресному допиту притаманні деякі негативні риси:

- 1) спостерігається різне процесуальне становище учасників судового розгляду, існує складне переплетення інтересів, відбувається різна оцінка доказів;
- 2) зростає небезпечність добросовісної помилки допитуваного(фантастичні нашарування, сугестивні впливи, конформність та ін.);
- 3) учасники допиту ставлять заборонені запитання допитуваному (навідні, провокуючі), які суду важко миттєво вичленувати в процесі спілкування;
- 4) здійснюється постановка однотипних запитань, повторюються однакові запитання декілька разів;

5) особи, що допитують, застосовують різну тактику (переслідування різних цілей, прагнення до протилежних результатів).

Сутність шахово допиту полягає в тому, що при допиті особи водночас пропонуються запитання іншим особам щодо тих обставин і фактів, про які йдеться в цей момент. Мета шахового допиту — підтвердити або спростувати показаннями інших осіб відомості, отримані в ході основного допиту конкретної особи. Наприклад, допитуючи підсудного, водночас ставлять запитання потерпілому, свідкам тощо.

Отже, шаховий допит відрізняється від перехресного за такими ознаками:

- а) при шаховому допиті допитує один із учасників судового процесу, а при перехресному допит проводять багато осіб;
- б) при шаховому допиті та сама обставина з'ясовується одним допитувачем у різних осіб, а при перехресному кілька допитувачів установлюють ту саму обставину в однієї особи.

Додатковий допит полягає у тому, що суд і учасники судового процесу з'ясовують ті факти й обставини справи, що були з різних причин упущені в ході основного допиту, або уточнюють факти, із приводу котрих інші свідки, що потерпіли, підсудні дали інакші показання, ніж особа, яка підлягає додатковому допиту. Застосування додаткового допиту найбільш ефективно, коли підсудний заперечує свою провину або потерпілий (свідок) дає суперечливі показання.

Повторний допит проводиться тоді, коли після основного допиту в зв'язку з дослідженням інших доказів виникають сумніви в правильності отриманих показань або виникає необхідність для їхнього уточнення. Наприклад, допитом одного підсудного суд з'ясував окремі факти події, що сталася, інші ж підсудні дали суду з цієї ж події інакшу фактичну інформацію. У цьому разі суд і учасники судового процесу мають право повторно допитати підсудного.

Судовою психологією і криміналістикою на основі узагальнення судової практики розроблені тактичні прийоми допиту, серед них найефективнішими є:

- а) зіставлення — застосовується для усунення суперечностей, що містяться в показаннях. Зміст прийому — зіставлення суперечливих частин показань (суперечливих показань у цілому) з іншими доказами, що не узгоджуються з ними (при цьому докази не повинні викликати сумнівів в їхній правдивості);
- б) деталізація (конкретизація) — постановка запитань, що дають змогу розділити (розчленувати) загальні і недостатньо конкретні показання на окремі факти і більш глибоко їх вивчити;
- в) уточнення — постановка запитань із метою з'ясування деталей аналізованого епізоду події (час учинення визначених дій, їхньої послідовності, місця і т. д.);
- г) контроль — постановка запитань, які прямо не стосуються теми допиту, але дають можливість одержати контрольні відомості для перевірки правильності показань. Контроль дозволяє оцінити достовірність показань у цілому;
- г₁) нагадування — постановка запитань, що допомагають допитуваному пригадати окремі факти або деталі події. Прийом варто використовувати з урахуванням того, що нагадування про окремі моменти події і постановка навідних запитань — два принципово різних підходи;
- д) наочність — використання в ході допиту різноманітних наочних приладів (планів, схем, ілюстрацій, фотознімків, предметів і т. д.), щоб викликати у допитуваного асоціативні уявлення.

Як правило, зазначені тактичні прийоми судового допиту застосовуються в певному поєднанні.

Розглянемо докладніше психологічні особливості допиту підсудного, потерпілого і свідків.

Допит підсудного. В чому відмінність допиту підсудного в суді від допиту цієї ж особи як обвинувачуваного на попередньому розслідуванні? От яку відповідь на це запитання дає О. Ратінов. Характеризуючи психологічні особливості підсудного, він відзначає, що вони “обумовлені близькістю остаточного рішення справи, гласністю допиту, наявністю вагомих обвинувальних доказів,

знайомством обвинуваченого з усіма матеріалами попереднього розслідування, які в його присутності і за його участю перевіряються на суді, більшою підготовленістю до захисту. Дія цих факторів дуже різноманітна і часом суперечлива”.

Психологія підсудного безпосередньо впливає на його поведінку. З одного боку, він більш ґрунтовно продумує свою позицію і підготовлений до сприйняття особливостей судового процесу. З другого боку, на підсудного сильний зовнішній вплив справляє присутність у залі судового засідання великої кількості людей. Одних публіка сковує, знижує тонус і активність у діях і поведінці, інших, навпаки, змушує триматися підкреслено незалежно, впевнено і вільно, третіх —пригнічує і т. д.

За своєю суттю допит підсудного — один із засобів установлення судом обставин розглядуваної кримінальної справи. При цьому для суду важливо не повторення показань, які дав підсудний на попередньому розслідуванні (вони можуть бути правдивими або неправдивими), а важливо, щоб він на суді дав правильні показання, які відповідають обставинам справи. Досить часто в ході допиту в суддів виникає сумнів, що підсудний говорить правду. В такому разі вони не тільки можуть, а й повинні справити на нього необхідний психологічний вплив з метою одержання об’єктивних показань.

Ефективність допиту залежить від багатьох умов, серед них найбільш істотними, на наш погляд, є такі:

- 1) установлення психологічного контакту між судом і підсудним. Це нелегка задача, оскільки складна сама обстановка судового розгляду. Суворі об’єктивність, без будь-якої упередженості, із з’ясуванням обставин як проти підсудного, так і на його користь, тактовна поведінка самих суддів, правильне вирішення судом заявлених клопотань (у тому числі підсудним) — усе це створює сприятливу психологічну обстановку;
- 2) індивідуальний підхід до підсудного. Варто одержати з матеріалів справи такі відомості про риси характеру підсудного, його навички, схильності, інтереси, використання яких сприяло б одержанню точних і правдивих показань;

- 3) взаємини між прокурором і захисником. Неприпустимі у стосунках між ними грубість, нетактовність, роздратування, неетичні заяви і репліки;
- 4) характер і тон запитань підсудному. Часом суддя або інший учасник процесу, формулюючи запитання, показує своє негативне ставлення до підсудного і його показань, демонструє зневагу до нього. Така поведінка ускладнює допит, підсудний замикається і часом відмовляється від давання показань. Запитання повинні формулюватися чітко, стисло, зрозуміло й в коректному тоні. З психологічного погляду цілком зрозуміло, що тактичні прийоми й особливості допиту підсудного залежать від його поведінки на суді, обраної ним позиції.

Кілька слів про допит неповнолітнього підсудного. Звичайно після з'ясування анкетних даних і окремих особистісних якостей йому ставиться запитання, чи визнає підсудний себе винним, а потім він дає показання у вигляді вільної розповіді. Якщо підсудний визнає себе винним, то суд і учасники судового процесу ставлять йому уточнювальні, детальні і контрольні запитання, мета яких — одержати фактичні дані для перевірки показань. У судовій практиці трапляються випадки, коли неповнолітні підсудні визнають себе винними в злочинах, які вони не скоювали, щоб приховати провину дорослих злочинців. Тому в ході допиту ставляться такі запитання, відповіді на які може дати тільки людина, яка дійсно скоїла злочин (до числа таких запитань належать насамперед ті, що спрямовані на з'ясування деталей злочину). В разі якщо неповнолітній підсудний не визнає себе винним, суд і учасники судового процесу повинні сформулювати ряд конкретних і уточнювальних запитань, а за необхідності — використовувати психологічні прийоми викриття неправдивих показань. З огляду на індивідуально-психологічні особливості неповнолітнього підсудного, запитання будь-якого типу варто формулювати дохідливо, чітко, ясно і коротко.

Допит потерпілих і свідків. Які психологічні особливості допиту потерпілих і свідків у суді? Чим ці особливості обумовлені? Одна з особливостей пов'язана з дією фактора часу — потерпілі і свідки дають показання в суді

через досить тривалий проміжок часу після показань на попередньому розслідуванні. У зв'язку з цим виявляється така властивість людської пам'яті, як забування. Щоб не припуститися неточностей і неповноти в показаннях, суд і учасники судового процесу повинні справляти на потерпілих і свідків психологічний вплив, мета якого — спонукати їх пригадати ті факти, обставини і їх деталі, що мають значення для кримінальної справи. Необхідно ставити запитання так, щоб кожне наступне було логічним продовженням попереднього. Крім того, на показання свідків і потерпілих певний психологічний вплив справляє реакція людей, які присутні у залі судового засідання. Реакція залу може змінити психічний стан допитуваного, що часом викликає додаткові труднощі в пригадуванні і відтворенні фактів. “З одного боку, — відзначає А.В. Дулов, — реакція залу підвищує виховний вплив судового слідства, допомагає виховувати відповідне ставлення до вчинків і поведінки. Але ця ж реакція може створити й негативний емоційний стан у допитуваного і тим самим ускладнити процес встановлення істини. Реакція присутніх у залі осіб у деяких випадках може виступати як своєрідна форма навіювання, під впливом якого свідки іноді можуть змінювати свої показання”.

Краще використання психологічних якостей потерпілих і свідків можливо тоді, коли дотримуються такі умови судового розгляду справи:

- у залі панує спокійна, ділова обстановка;
- суд виявляє коректність, об'єктивність при розгляді кримінальної справи;
- головуючий й інші судді шанобливо ставляться до прав усіх учасників процесу;
- вживається рішучих заходів щодо наведення порядку в залі суду та ін.

У ході допиту свідків і потерпілих у суді важливо встановити, чиє суперечність між показаннями, даними ними на попередньому розслідуванні й у суді. Наявність розбіжностей пояснюється багатьма причинами:

- свідок на попередньому розслідуванні давав неправдиві показання, а в суді вирішив розповісти правду;

- свідок у суді дає неправдиві показання, а раніше говорив правду;
- показання потерпілого або свідка неточно зафіксовані слідчим;
- потерпілий або свідок за час, що минув з моменту допиту його слідчим, забув окремі деталі події;
- потерпілий або свідок піддався тиску родичів підсудного, інших людей або засобів масової інформації;
- у процесі судового допиту відбулося пожвавлення спогадів і вгасання гальмування, що було під час допитів на попередньому розслідуванні;
- свідок, потерпілий отримав нову інформацію й у зв'язку з цим доповнює і уточнює свої показання.

Для усунення суперечностей у показаннях необхідно чіткими і конкретними запитаннями допомогти свідкам і потерпілим пригадати ті факти та їх деталі, що цікавлять суд і учасників судового процесу. У таких випадках доцільно:

- а) формулювати такі запитання, що розчленовують подію на окремі частини (згадавши якийсь факт, людина за асоціацією може пригадати й інші);
- б) ставити запитання, пов'язані з якимись подіями в житті допитуваного;
- в) пред'являти речові докази, за допомогою яких можна пригадати або уточнити обставини, які цікавлять суд;
- г) давати для прослуховування магнітофонний запис їхніх показань та ін.

Судова практика свідчить, що найскладнішим є допит неповнолітніх і малолітніх потерпілих і свідків. Одна з причин полягає в тому, що ці особи легко піддаються навіюванню, не завжди здатні адекватно сприйняти і правильно пояснити окремі факти. У зв'язку з цим при допиті неповнолітніх і малолітніх потерпілих і свідків їм потрібно ставити запитання особливо чітко і ясно, використовуючи уточнювальні, детальні і контрольні запитання. Допит неповнолітнього свідка повинен проводитися за участю педагога, його батьків, опікунів.

2.2. Психологічні основи очної ставки у суді

Психологічна сутність очної ставки в суді полягає у тому, що тут наявний поперемінний допит (спілкування) раніше допитаних осіб з метою усунення

істотних суперечностей в їхніх показаннях під час судового засідання. Істотні суперечності усуваються в присутності багатьох осіб, у ході відкритого судового засідання.

Є відмінності між очною ставкою в суді і очною ставкою на досудовому слідстві. Так, кількість учасників на досудовому слідстві – дві особи. У суді очна ставка може проводитися і між більшою кількістю учасників (раніше допитаних осіб).

Спілкування під час очної ставки в суді має складний характер. Це пов'язано з особливостями змагального процесу, різними інтересами обвинувачення і захисту. Ускладнюється також інформаційний обмін між особами, які спілкуються.

В юридичній літературі містяться пропозиції щодо проведення **«кругових» і «комбінованих»** очних ставок. Кругова очна ставка передбачає таке спілкування, коли з тієї самої обставини послідовно ставиться запитання декільком особам. Така очна ставка здійснюється нібито за колом. Позитивним у цьому є те, що виникає певна послідовність дій. Причому важливим у психологічному аспекті є визначення черговості допитуваних.

У деяких випадках доцільним є провадження комбінованої очної ставки, коли в судовому засіданні проводиться декілька очних ставок одна за другою (декілька парних очних ставок). **У цьому разі психологічні відносини ускладнюються.** Суду потрібна відповідна попередня підготовка (планування судової діяльності).

Необхідність проведення очної ставки в суді може виникати у разі зміни показань тих чи інших осіб, повідомлення інформації, що відрізняється від тієї, яка була надана на досудовому слідстві.

Очна ставка у суді – це емоційне спілкування. Під час очної ставки здійснюється взаємодія осіб, які беруть у ній участь. Тут важливу роль відіграють не тільки вербальне повідомлення відповідей на поставлені запитання, а й манери поведінки, інтонація, жести, міміка та ін. Суд уже має різні докази у справі. Він повинен перевіряти наявні, а не збирати нові докази. Існування ж

взаємовиключних показань свідчить про те, що вони можуть суперечити й іншим даним.

Треба погодитися з О. Ратіновим у тому, що **очна ставка належить до найбільш гострих критичних ситуацій**, в яких яскраво виявляються почуття і переживання людей, тому емоційна атмосфера при її проведенні набуває винятково важливого значення.

2.3. Психологічні основи судового огляду.

Кримінально-процесуальний закон називає такі види судового огляду: **огляд речових доказів, огляд документів та огляд місця події**.

Причому огляд речових доказів і огляд документів - це судові дії, які трапляються часто. Значно рідше проводиться огляд місця події. Таке становище пов'язане з об'єктивними обставинами.

Судовий огляд місця події характеризується такими ознаками: 1) проводиться через значний проміжок часу після вчинення злочину; 2) виконує перевірочну функцію; 3) в його проведенні бере участь розширений склад учасників(увесь склад суду).

Психологія судового огляду місця події полягає у специфічному моделюванні події злочину. В цьому разі фактично наявна «потрійна» розумова модель: а) розумова модель досудового слідства, матеріалізована у протоколі огляду місця події (слідчої дії), обвинувальному висновку та ін.; б) розумова модель, створена суддею у процесі судового слідства (за результатами різних судових дій); в) розумова модель, що формується після прибуття складу суду на місце події.

Виїзд суду для проведення огляду місця події є складовою судового слідства.

Важливою судовою дією є огляд речових доказів. Сутність цієї дії полягає в тому, що речові докази повинні бути оглянуті судом і пред'явлені учасникам судового розгляду, а коли це необхідно, - свідкам і експертам.

З психологічного погляду учасники судового огляду повинні безпосередньо сприйняти певні докази, їх зовнішній вигляд, індивідуальні особливості, специфіку застосування тощо. У цьому разі ті чи інші особи можуть звертати увагу суду на особливості, що мають значення для справи. Іншими словами, в процесі огляду речових доказів здійснюється пізнавальна діяльність.

3. Судово-психологічна експертиза

Поняття і компетенція СПЕ.

Судово-психологічна експертиза — один з видів судово експертизи, встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

Психологічна експертиза — це одна з форм застосування спеціальних психологічних знань у цивільному судочинстві що надає допомогу суду у вирішенні питань психологічного змісту. Маючи на меті не просто констатацію фактів, які були виявлені в ході проведеного дослідження, а проводячи їх аналіз та даючи власну оцінку виявленим обставинам, експерт виконує функцію джерела наукової інформації фактів, що необхідні суду при оцінці багатограних індивідуальних особливостей психічної діяльності сторін, свідків.

Психологічна експертиза призначається на стадії попереднього та судового слідства у карних та цивільних справах. **Судово-психологічну експертизу здійснюють державні спеціалізовані установи.** Оскільки судово-психологічна експертиза не входить до переліку експертиз, які здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, то до її проведення **можуть залучатися психологи**, які не є працівниками спеціалізованих установ. **Об'єктом експертизи є психічно здорові особи** (підозрювані, обвинувачені, свідки, потерпілі, позивачі, відповідачі: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку).

Психологічна експертиза також може бути часткою комплексного експертного дослідження, якщо в слідства чи суду виникають питання, вирішення

яких потребує синтезування спеціальних знань з різних галузей науки (психолого-психіатрична експертиза, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна та психолого-автотехнічна експертиза).

Головним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:

- індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя і поведінки;
- емоційних реакцій та станів;
- закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

Питання про компетенцію судово-психологічної експертизи до сьогодні не вирішене.

Судово-психологічна експертиза - це експертне дослідження, предметом якого є факти, що належать до психічної діяльності людини і мають значення для органів правосуддя. Судово-психологічна експертиза - це психодіагностичне обстеження, кінцевим результатом якого є діагноз психологічний (встановлення індивідуально-психологічних особливостей особи).

Об'єктом дослідження судово-психологічної експертизи є психічні прояви людини, які не виходять за межі норми, тобто не викликають сумнівів у її психічній повноцінності.

Одним із напрямів судово-психологічної експертизи є встановлення у суб'єкта індивідуально-психологічних особливостей, здатних істотно впливати на зміст і спрямованість дій у конкретній ситуації.

Предметні види судово-психологічної експертизи та орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Судово-психологічна експертиза емоційних станів;

Основні питання (завдання), що вирішуються експертом:

У якому емоційному стані перебувала підекспертна особа на момент скоєння інкримінованого їй діяння?

Чи перебувала підекспертна особа в стані вираженого емоційного збудження або вираженого емоційного напруження, що може розглядатися як психологічна підстава стану сильного душевного хвилювання?

Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння інкримінованих їй дій у стані фізіологічного афекту як психологічної підстави сильного душевного хвилювання?

2. Судово-психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного, обвинуваченого.

До компетенції судового експерта психолога, який виконує судово-психологічну експертизу зазначеного предметного виду, відноситься встановлення індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного, обвинуваченого, які мають юридичне значення.

Основні питання, що ставляться на вирішення експертизи:

Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа?

Чи має підекспертна особа такі індивідуально-психологічні особливості, як (зазначається, які саме особливості особистості мають значення для слідства чи суду: підвищена агресивність, імпульсивність, підкореність, жорстокість, підвищена збудливість, ригідність, нерішучість тощо)?

Які психологічні особисті якості та провідні мотиваційні чинники поведінки має підекспертна особа? У якому зв'язку вони перебувають з обставинами, що досліджуються у справі?

Чи могли індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи суттєво вплинути на її поведінку під час скоєння нею інкримінованих дій ?

3. Судово-психологічна експертиза здатності неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у повній мірі усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними

До компетенції судового експерта-психолога, який проводить експертизу зазначеного виду, відносяться питання психологічного змісту (особливості осо-

бистості, психічні стани тощо), які мають юридичне значення при розслідуванні конкретної справи щодо обвинуваченої (підозрюваної) неповнолітньої особи.

Основними питаннями (завданнями), що ставляться на вирішення експертизи є:

Чи здатна неповнолітня особа, виходячи з рівня її розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей та конкретних обставин справи (вказати яких саме) у повній мірі усвідомлювати значення своїх дій?

Чи здатна неповнолітня особа, виходячи з рівня її розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей та конкретних обставин справи (вказати яких саме) у повній мірі керувати своїми діями?

Чи має неповнолітня особа відхилення у психічному розвитку, які не є виявами психічного захворювання? Якщо має, то якими саме є їх ознаки?

4. Судово-психологічна експертиза здатності свідка або потерпілого правильно сприймати обставини, які мають значення для справи, і надавати про них правильні свідчення.

До компетенції судового експерта-психологічної при виконанні зазначеного предметного виду судово-психологічної експертизи не входить вирішення питань стосовно достовірності показань.

Питання, що ставляться на вирішення експертизи:

Чи здатна підекспертна особа, з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно (адекватно) сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні (адекватні) показання?

Чи вплинули і яким чином індивідуальні властивості психічних процесів підекспертної особи (указати залежно від того, що має значення по справі: пам'ять, увага, сприймання, мислення, особливості емоційних реакцій чи функціонування сенсорних процесів: зір, нюх, слух, тощо) на адекватність сприйняття нею особливостей та змісту ситуації (зазначити наявні ознаки ситуації), що досліджується у справі, на їх відтворення у показаннях?

Чи має свідок (потерпілий) виражену схильність до фантазування?

Чи має свідок (потерпілий) виражену схильність до навіювання?

5. Судово-психологічна експертиза потерпілих по справах щодо згвалтування.

До компетенції судового експерта-психолога при виконанні даного предметного виду судово-психологічної експертизи входить оцінка здібності психічно здорової потерпілої особи розуміти характер та значення дій обвинуваченого; оцінка здатності чинити йому опір залежно від рівня психічного розвитку потерпілої особи, зокрема, рівня інтелектуальних здібностей, від її індивідуально-психологічних особливостей, психічного стану у момент скоєння проти неї протиправних дій.

Основними питаннями, що ставляться на вирішення судово-психологічної експертизи, є:

Які основні індивідуально-психологічні особливості притаманні потерпілій особі?

Чи здатна потерпіла особа, виходячи з рівня її розумового розвитку, вікових, індивідуально-психологічних особливостей і емоційного стану правильно розуміти характер та значення скоєних з нею дій та чинити ним опір?

6. Судово-психологічна експертиза психічного стану особи, що покінчила життя самогубством (посмертна судово-психологічна експертиза).

До компетенції судового експерта-психолога при виконанні даного предметного виду судово-психологічної експертизи входить встановлення наявності/відсутності у особи в період, який передував її смерті, психічного стану, що впливав на її суїцидальні дії.

Основні питання, що виносяться на розгляд перед посмертною судово-психологічною експертизою:

У якому емоційному стані перебувала особа в період, який передував її самогубству?

Чи виник емоційний стан особи в період, який передував її самогубству, унаслідок дій певної особи (зазначити: насильство, дії, які кваліфікуються як погроза, жорстоке ставлення чи систематичне приниження людської гідності, тощо)?

7. Судово-психологічна експертиза соціально-психологічних особливостей членів злочинної групи.

До компетенції судового експерта-психолога при виконанні даного предметного виду судово-психологічної експертизи входить встановлення індивідуально-рольового статусу членів злочинної групи чи угруповання (лідер, підвладний, ведений, тощо).

Основні питання, що ставляться на вирішення експертизи:

Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа?

Який індивідуально-рольовий статус має підекспертна особа у злочинній групі (лідер, підвладний, ведений) і чи це зумовлено її індивідуально-психологічними властивостями та особливостями соціально-психологічної структури злочинної групи (злочинного угруповання)?

8. Судово-психологічна експертиза комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису.

Зазначена експертиза проводиться у випадках, коли підозрюваний (обвинувачений, потерпілий, свідок) відмовляється від своїх первинних показань, стверджуючи, що надав їх не самостійно, а під психологічним впливом, або слідує інформації про подію злочину, попередньо повідомлену йому іншими особами (наприклад, оперативними працівниками, слідчим, подільниками по справі та ін.).

До компетенції судового експерта-психолога експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису, відноситься встановлення самостійності (несамостійності) її поведінки у ситуації слідчої дії, та наявності або відсутності ознак психологічного впливу на цю особу з боку інших учасників слідчої дії. Вирішення питань щодо істинності або неістинності (правдивості-

неправдивості) повідомленої особою інформації не відноситься до компетенції судово-психологічної експертизи, а є компетенцією судово-слідчих органів.

Питання, що вирішуються судово-психологічною експертизою за матеріалами відеозапису слідчої дії:

Які психологічні особливості має процес відтворення особою обстановки та обставин подій (за матеріалами відеозапису слідчих дій, проведених за участю цієї особи)?

Яка психологічна характеристика комунікативної діяльності особи (прізвище, ім'я, по батькові) у процесі відтворення нею подій (вказати, яких саме подій), під час проведення (вказати дату) за її участю слідчої дії (за матеріалами відеозапису вказаної слідчої дії)?

Чи наявні у поведінці особи психологічні особливості, що властиві для самостійного, несамотійного відтворення нею певних подій під час проведення за її участю відповідної слідчої дії?

Чи є у відеозаписі відтворення обстановки та обставин подій (дата проведення) за участю особи (прізвище, ім'я, по батькові) ознаки здійснення на неї психологічного впливу з боку осіб, які приймали участь у проведенні даної слідчої дії?

Для виконання експертизи необхідні: аутентичний відеозапис, протокол відповідної слідчої дії (можливо надати ксерокопію, завірену належним чином). Інші матеріали кримінальної справи не потрібні, оскільки досліджується не особистість фігуранта справи, а лише її комунікативна діяльність, зафіксована у відеозапису.

9. Судово-психологічна експертиза у справах про відшкодування моральної шкоди.

До компетенції судового експерта-психолога при виконанні судово-психологічної експертизи у справах про відшкодування моральної шкоди відноситься

виявлення функціонального рівня психічної діяльності, особистісні та емоційні прояви суб'єкта, особливості їх динаміки під впливом конкретних життєвих подій.

Висновки у частині психологічного дослідження щодо визначення орієнтовного (можливого) розміру компенсації моральної шкоди мають імовірний характер, остаточне рішення по цьому питанню є прерогативою суду.

Основні питання, що ставляться на вирішення судово-психологічної експертизи:

Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа?

Чи має підекспертна особа зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості і виникли внаслідок впливу певних обставин (зазначити обставини: безпідставне обвинувачення, незаконне позбавлення волі, наклеп, образа, заподіяння шкоди її громадським інтересам тощо)?

Чи є ситуація, що досліджується за справою, психотравмувальною для Н. (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові)? Якщо так, то чи завдані Н. (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові) страждання (моральна шкода)?

Якщо особі Н. (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові) завдані страждання (моральна шкода), який орієнтовний розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду)?

10. Судово-психологічна експертиза у справах про визнання недійсними угод, укладених дієздатною особою.

До компетенції судового експерта-психолога експертизи зазначеного предметного виду судово-психологічної експертизи відноситься встановлення міри розуміння підекспертною особою змісту угод, які уклалися, її здатності приймати усвідомлені рішення; виявлення у дієздатної особи непатологічних психічних аномалій, які перешкоджають адекватному відображенню дійсності.

Питання, що ставляться на вирішення судово-психологічної експертизи:

Яка особистісна значимість для особи обставин, за яких була укладена угода?

Чи здатна була особа з урахуванням визначених обставин повною мірою вільно та усвідомлено приймати рішення та реалізувати його своїми діями?

Чи здатна була особа, з урахуванням визначених обставин, усвідомлювати - і якою мірою – фактичний зміст власних дій та їх наслідки?

Чи здатна була особа повною мірою прогнозувати наслідки власних дій?

Чи здатна була особа повною мірою усвідомлено приймати рішення, адекватне ситуації, та повною мірою усвідомлено реалізувати його?

При проведенні судово-психологічної експертизи у справах про визнання недійсними угод, укладених дієздатними особами, особливого значення набуває повнота матеріалів, що надаються для дослідження, а саме, даних, що дозволяють провести повний аналіз особливостей психологічних обставин, за яких укладалась угода. Поза зазначених вихідних даних відповісти на вище наведені запитання є більш чим проблематичним (практично неможливим).

11. Судово-психологічна експертиза у справах по спірних питаннях виховання та визначення місця проживання дитини

До компетенції судового експерта-психолога при виконанні зазначеного предметного виду судово-психологічної експертизи відноситься: встановлення психологічної сумісності дитини з кожним із батьків, опікунів, усиновлювачів; визначення можливостей конкретних осіб забезпечити найбільш сприятливе для розвитку дитини виховання.

Питання, що ставляться на вирішення судово-психологічної експертизи:

Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох із них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

Яким чином можуть вплинути умови виховання кожного із батьків на психологічний стан та розвиток дитини?

Чи має залежність оцінка сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих?

12. Судово-психологічна експертиза з питань заподіяння психологічного впливу.

До компетенції судового експерта-психолога відноситься визначення особливостей сприйняття людиною фактичного боку подій та реального змісту ситуації, що розглядаються по справі, а також визначення особливостей інтелектуальних та емоційно-вольових механізмів регуляції особою власною поведінкою в аспекті індивідуальних та соціально-психологічних закономірностей поведінки людини у соціумі.

На розгляд перед вказаною експертизою ставляться такі питання.

Чи використовувались при проведенні семінарів та інших масових заходів, що проводили представники організації (зазначити якої), будь-які методи психологічного впливу на свідомість та поведінку присутніх? Якщо так, то які саме та в якій формі?

Чи формувався у потерпілих стан психологічної омани щодо цілей організації?

Чи спонукалися потерпілі до певної поведінки (вказати, якої саме)?

Чи міг психологічний вплив, якщо такий мав місце, суттєво змінити вільне волевиявлення учасників комунікативного процесу?

Чи міг психологічний вплив призвести до дій осіб без осмислення їх можливих наслідків та у заданому обвинуваченими напрямку?

Відповідно до особливостей конкретних обставин справи вирішувані психологічною експертизою питання у разі потреби узгоджуються органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), при консультуванні з експертом з метою уточнення їх кількості та конкретизації змісту, доцільних для справи.

Для проведення дослідження орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), надає експерту можливість психологічного обстеження підекспертної особи та матеріали справи.

Для проведення психологічної експертизи (з огляду на важливість індивідуальних і вікових психологічних особливостей підекспертної особи та виходячи

з особливостей обставин справи і питань, поставлених перед експертом) експерту необхідно надати: медичну документацію, особову справу, шкільні характеристики і характеристики з місця роботи, свідчення співучнів, педагогів, колег, друзів, знайомих, родичів та інших людей, з якими підекспертна особа близько спілкувалася. У свідченнях рідних та близьких повинні бути відображені особливості її розвитку та поведінки, умов життя, оточення, притаманні їй схильності, захоплення, інтереси. За наявності також надаються щоденники, листи, зразки творчості підекспертної особи.

Для проведення експертизи по питаннях п. 11. до медичної документації дитини, її характеристик (шкільних, з дитячого садку), свідчень співучнів, педагогів (вихователів) додаються характеристики з місця роботи батьків (опікунів), свідчення їх колег, друзів, знайомих.

Для проведення експертизи по питаннях п. 8. надається відеозапис слідчої дії та автентично занотований текст її протоколу, зафіксований на електронному носії; для проведення експертизи по питаннях п.12 надаються відео- та роздруковані тексти аудіозаписів (виступів, лекцій), інформація ЗМІ та інша інформація (брошури, конспекти, посібники, тощо), рекламна продукція, покази учасників подій, що досліджуються по справі, і таке інше

Органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), особливу увагу слід приділити матеріалам стосовно неповнолітніх осіб, а також свідченням або відомостям про особливості поведінки підекспертної особи у проблемних ситуаціях (конфлікти, покарання, втрати тощо) та свідченням про особливості її поведінки і емоційного стану в певних обставинах (безпосередньо у момент подій, у час, що передував подіям, досліджуваним по справі, а також після їх завершення).

Під час проведення психологічної експертизи досліджуються автентичні показання, тобто такі, які не залежать від будь-якого стороннього впливу або примусу.

Про потребу (підставу призначення)в психологічній експертизі свідчать:

- ☐ наявність особливостей, які свідчать про крайню неврівноваженість, емоційність, агресивність, порушення в таких психічних процесах, як сприйняття, уява, увага, запам'ятовування, відтворення, мислення;
- ☐ наявність ознак, які свідчать про можливість скоєння правопорушення у стані афекту, стресу, під час провокуючої поведінки потерпілих чи інших осіб;
- ☐ нерозуміння чи неналежне оцінення соціальної, моральної сутності й значення своїх дій;
- ☐ сумніви у правдивості показів правопорушника, свідка, потерпілого, базовані на невідповідності характеру ситуації, іншим даним;
- ☐ невідповідність мотивів характеру скоєного правопорушення; причудливість,
- незвичність мотивації;
- ☐ сумніви в авторстві письмового тексту;
- ☐ різка відмінність поведінки від традиційної, яка відповідає віковій, статевій, професійній і соціальній групі;
- ☐ невідповідність поведінки, її характер цілям і мотивам скоєного;
- ☐ душевна «глухота» правопорушника, свідка чи потерпілого;
- ☐ явно несприятливі соціальні умови найближчого оточуючого середовища, в якому перебував правопорушник;
- ☐ різко виражені характерологічні особливості суб'єкта (надмірна в'ялість чи активність, замкнутість чи ейфорія, сором'язливість чи безстыдство та ін.);
- ☐ незвичність поведінки суб'єкта в момент скоєння правопорушення, дивність зовнішнього вигляду, міміки, жестикуляції, пантоміміки, рухів тіла;
- ☐ дані, які свідчать про акумуляцію емоційного збудження чи переживань, та ін.

Методи судово-психологічної експертизи

При проведенні судово-психологічних експертиз завжди використовується комплекс методів. Судово-психологічна експертиза передбачає дослідження

психіки людини, психологічних механізмів її поведінки. Саме цим зумовлено специфіку методів, що обираються.

У кожному конкретному випадку обрання методів дослідження залежить від завдань експертизи і тих питань, що поставлені на вирішення судового експерта.

Судово-психологічне дослідження починається з вивчення матеріалів кримінальної справи.

Проведення судово-психологічної експертизи передбачає використання **біографічного методу**.

Судово-психологічне дослідження передбачає використання **методу незалежних характеристик** з метою одержання об'єктивного уявлення про психологічні особливості особи, яку випробовують.

Майже кожна судово-психологічна експертиза передбачає використання **методу бесіди**.

Судово-психологічна експертиза— це психодіагностичне обстеження, кінцевим результатом якого є психологічний діагноз (встановлення індивідуально-психологічних особливостей особи). У цьому аспекті важливе значення мають психодіагностичні методики (тести), які класифікуються за різними підставами: за особливостями використовуваних завдань(тести вербальні та тести практичні), за формами процедури обстеження (тести групові та тести індивідуальні), за спрямованістю (тести інтелекту та тести особистості).

При провадженні судово-психологічних експертиз використовуються методики дослідження особистості (тест ММРІ — Міннесотський багатоаспектний особистісний опитувальник; тематичної апперцепції тест - ТАТ; тест Роршаха тощо); методики дослідження мислення(розповідь за малюнком, метод піктограм, метод виключення та ін.); методики дослідження пам'яті (завчання слів, метод опосередкованого запам'ятовування, запам'ятовування десяти чисел та ін.); методика дослідження сприйняття та уваги (дослідження сприйняття форми предметів, дослідження обсягу уваги та ін.).

Призначення СПЕ та організація її провадження.

Призначення судово-психологічної експертизи віднесено на розсудслідчого або суду, що приймають рішення з огляду на конкретні обставини справи. **Експертиза провадиться** в період розслідування чи судового розгляду справи на підставі відповідного процесуального рішення: постанови слідчого(судді) чи ухвали суду. **Призначення експертизи** є процесуальною дією, а відтак, її провадження можливе лише за порушеною кримінальною справою.

Процес призначення будь-якої судової експертизи містить основні елементи: 1) збирання необхідних матеріалів; 2) обрання моменту призначення експертизи; 3) визначення предмета судової експертизи; 4) формулювання запитань експерту; 5) обрання експертної установи чи експерта.

Так, важливим у призначенні судово-психологічної експертизи є **обрання експертів**. При обранні експерта слід враховувати предмет експертизи.

Розвиток інституту судово-психологічної експертизи пов'язаний з організацією досліджень у спеціалізованих експертних установах почався в кінці ХХст. Так, у 1997-1998 рр. в Україні здійснене упорядкування проведення судово-психологічних експертиз. Спочатку в Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз імені Заслуженого проф. М. С. Бокаріуса (з липня 1998 р.) були створені спеціалізовані підрозділи (лабораторія, сектор), що забезпечували психологічні дослідження. Надалі такі підрозділи були створені й в інших інститутах судових експертиз Міністерства юстиції України.

Істотним елементом призначення судово-психологічної експертизи є формулювання запитань експерту. Ці запитання мають відповідати основним вимогам: 1) не виходити за межі спеціальних знань експерта і не мати правового характеру; 2) бути визначеними, конкретними і короткими; 3) мати логічну послідовність.

Методичну допомогу слідчому або суду може надати такий типовий перелік запитань, що вирішуються судово-психологічною експертизою:

- які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа, що зумовили характер її протиправних дій або злочину чи злочинної діяльності (зазначаються ті, які мають значення для суду чи слідства: підвищена агресивність, підпорядкування, жорстокість, нерішучість, етичні орієнтації, соціальні установки, мотиваційна сфера тощо);
- які психологічні особистісні якості та провідні мотиваційні чинники поведінки має підекспертна особа;
- в якому зв'язку вони знаходяться з обставинами, що досліджуються у справі;
- чи могли індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи істотно вплинути на її поведінку під час вчинення нею протиправних дій (чи злочину) та інші.

Перебіг і результати судово-психологічної експертизи відображаються у висновку експерта. Цей процесуальний документ складається з трьох частин: **вступної, дослідницької, заключної.**

На основі даних спостереження за поведінкою людини в різноманітних життєвих ситуаціях складається поведінковий портрет – психологічний опис людини. Як правило, для більш повного уявлення про досліджувану особу, ці дані доповнюються відомостями, одержуваними за допомогою інших методів (бесіда, вивчення життєвого шляху, тестування, характеристики знайомих та друзів тощо).

Предметом спостереження тут є поведінка дорослої людини в природних життєвих умовах. Проте даних такого спостереження виявляється недостатньо для психологічного аналізу поведінки і розуміння змісту останньої. Адже поведінку людини неможливо відокремити від контексту тієї ситуації, у якій вона розвертається. А це означає, що в рамках проведеного дослідження спостереження здійснюється одночасно двома напрямками: за поведінкою людини і за ситуацією, в якій остання має місце (спостереження експерта-психолога в умовах очної ставки).

До основних параметрів поведінкового портрета відносяться:

- окремі особливості зовнішнього вигляду людини, яка спостерігається (стиль одягу і зачіски; прагнення виділитися своїм зовнішнім виглядом або, навпаки, не привертати до себе уваги; елементи поведінки, що підтверджують це; відповідні ситуації);
- пантоміміка (постава, особливості ходи і жестикуляції, загальна скутість або, навпаки, свобода рухів, характерні індивідуальні пози);
- міміка (загальний вираз обличчя, стриманість, промовистість; ситуації, в яких міміка буває особливо пожвавленою, а в яких - скутою);
- мовна поведінка (мовчазливість, говірливість, багатослівність, лаконізм; стилістичні особливості мовлення; приклади типових індивідуальних вербальних штампів, що характеризують кругозір, інтереси, життєвий досвід; зміст, культура та інтонаційне багатство мовлення; паузи та темп мовлення);
- поведінка стосовно інших людей - положення в колективі і ставлення до цього, спосіб установлення контакту, характер спілкування (ділове, особистісне, ситуативне, співробітництво, егоцентризм), стиль спілкування (авторитарний, з орієнтацією на співрозмовника або на себе), позиція в спілкуванні (активна, пасивна, споглядальна, агресивна, домінуюча);
- наявність протиріч у поведінці - демонстрація різноманітних, протилежних за змістом способів поведінки в однотипних ситуаціях;
- поведінкові прояви ставлення до самого себе (до своєї зовнішності, недоліків, переваг, можливостей, особистих речей);
- поведінка в психологічно значущих ситуаціях (виконання завдань у ситуації експертизи);
- поведінка в процесі основної діяльності (навчання, праця).

Використання експертом-психологом методу поведінкового портрету дозволяє створювати більш повне уявлення про конкретну людину, за якою ведеться спостереження, її психічний стан, особливості характеру, соціального статусу тощо.

